

Vint-i-quatre cançons glossades atribuïbles a Rafael Bover (segle XVII)

JOAN MAS I VIVES

Vull presentar en aquest treball un conjunt de poemes catalans copiats durant el segle XIX per l'erudit, poeta i narrador Tomàs Aguiló i Forteza (1812-1884). Es conserven entre els seus papers, avui propietat de la Societat Arqueològica Lul·liana, i hi és inconfusible la seva calligrafia, extraordinàriament diminuta i acurada. Formen un quadernet, tamany 151 x 218 mm., sense cosir, resultat de doblegar pel mig i col·locar un dins l'altre 6 fulls: tenim així 24 pàgines útils, en cada una de les quals reproduceix una composició completa, excepte en la darrera, on abandona la còpia a mig poema.

Totes aquestes obretes segueixen el mateix esquema. Consten, primer, d'una cançó de quatre versos, molt possiblement de procedència tradicional, i, després, de la glossa, la part original de l'autor. Aquesta consisteix en quatre cobles de dos quartets, cada una de les quals es tanca amb el vers que glossa. El gènere és ben característic de la poesia dels segles XVI i XVII. En català, els més importants autors del segle XVI el conrearen i així Joan de Timoneda i Pere Serafí són autors d'una extensa mostra de cançons glossades.¹ Mallorca, òbviament, no podia restar al marge d'aquesta moda, i n'és una prova ben clara el fet que darrerament hom hagi pogut localitzar, a l'Arxiu Capitular, vint-i-dues poesies de començaments del segle XVI, la majoria de quatre versos, que indubtablement tenien aquesta destinació.² Tanmateix, tal com les trobam aquí responen a un estat més evolucionat: la glossa no repeteix, com en la majoria dels exemples de Serafí o Timoneda, la cançoneta inicial o una de les seves parts, que actua de refrany, sempre el mateix, sinó que cada un dels seus versos s'ha de fer encaixar al final d'una cobla diferent. Aquest model és ben pre-

¹ Cf., per exemple, Joan de TIMONEDA, *Flor d' enamorats*. Introducció de Joan Fuster (València 1983); Joan ALEGRET, *Una cançó de Pere Serafí: edició i comentari*, dins *Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans III*. A cura de Narcís Garolera i Carbonell (Barcelona 1985), pàgs. 168-208; Josep ROMEU I FIGUERAS, *Poesia popular i literatura* (Barcelona 1974), especialment pàgs. 102-125 i 233-262.

² Vegeu Jaume GARAU AMENGUAL, *Unes cançons amoroses inèdites de la primera meitat del segle XVI. Estudi i edició*, a "Caplletra" 3 (tardor 1988), pàgs. 91-99.

sent al segle XVII i el trobam tant en les poètiques de l'època, com en autors diversos, siguin catalans³ o castellans.⁴

De totes maneres, no basta la pertanyença a un gènere per situar cronològicament uns poemes, encara que això pot ésser un bon ajut. Cal aportar dades externes que reforcin la hipòtesi que plantejem. No són gaire abundoses les que tinc. Dissortadament no he localitzat l'original que copia Aguiló. Ara bé, dos d'aquests poemes, concretament el [13] i el [23] ja varen ésser publicats el 1892 i l'editor, que no dóna el nom, els atribuï a Rafael Bover.⁵ Per tant, és sobre aquesta possibilitat que he treballat.

Si realment són d'aquest autor, no seria gens estrany que Aguiló n'hagués volgut posseir una còpia. El 1841 el seu íntim amic Josep Maria Quadrado n'havia parlat, en to molt elogiós, al famós article sobre *Poetas mallorquines*, publicat a "La Palma".⁶ Després, Joaquim Maria Bover també se n'ocupà *in extenso*, el 1842 i el 1868, en els seus coneguts repertoris d'escriptors balears,⁷ en els quals va col·laborar força T. Aguiló. Finalment, Rafael Bover encara va entrar a la breu antologia que inclou *Die Balearen*, de l'Arxiduc Lluís Salvador.⁸ Per tant, era un autor ben conegut en els cercles romàntics mallorquins. La seva biografia, però, ens és gairebé desconeguda i el conjunt de la seva obra no ens ha arribat amb tota la seguretat de transmissió que voldríem. Concretament, a la *Biblioteca J. M. Bover* cita tres manuscrits que la contenen: un propietat del comte d'Aiamans, un altre de Joaquim Villalonga i Desbrull i un altre de Jeroni Rosselló. Un d'ells, el del comte d'Aiamans, avui es conserva a la Biblioteca del Monestir de Montserrat,⁹ però els altres dos resten il·localitzats. Val

³ Cf. Albert ROSSICH, *Una poètica del Barroc. El "Parnàs català"*. Pròleg de Modest Prats (Girona 1979), pàgs. 38-44 (reproduceix un poema que glossa un quartet, d'autor desconegut, amb el mateix esquema mètric que hem descrit per a les nostres peces, i un altre del rector de Vallfogona que glossa una dècima, també amb una cobla per a cada vers. Aquest darrer poema ha estat reeditat modernament a Francesc Vicent GARCIA, *Antologia poètica*. A cura d'Albert Rossich i Estragó (Santes Creus 1985), pàgs. 75-78).

⁴ Cf. Luis ROSALES, *Poesía española del Siglo de oro* (Madrid 1970), pàgs. 127-129 (reproduceix un poema del Conde de Salinas (1564-1630), d'esquema idèntic al nostre), 159-160 i 175-176 (amb poemes del Conde de Villamediana (1582-1622) i Luis de Ulloa y Pereira (1584-1674) que també glossen cançons de quatre versos, però amb les cobles formades per una dècima cada una).

⁵ *Glosas d'amor. (Composició mallorquina d'en Rafel Bóver, poeta mallorquí des sitgla XVII)*, "La Roqueta", any V, núm. 201 (28-V-1892), pàgs. 2-3. He d'agrair a Joan-Lluís Marfany que em proporcionàs aquesta referència bibliogràfica, tan important en aquest treball.

⁶ Núm. 29, 18-IV-1841, pàgs. 229-234 (edició facsímil a *La Renaixença. Fonts per al seu estudi 1815-1877*. Selecció de Joaquim Molas, Manuel Jorba i Antònia Tayadella (Barcelona 1984), pàgs. 58-74. Quadrado l'anomena, per error, Rafael Bonet (cf. Josep MASSOT I MUNTANER, *Els mallorquins i la llengua autòctona* (Barcelona 1985), pàg. 146).

⁷ Cf. Joaquim Maria BOVER, *Memoria biogràfica de los mallorquines que se han distinguido en la antigua y moderna literatura* (Palma 1842), pàg. 358; id., *Biblioteca de escritores Balears* (Palma 1868), I, pàgs. 117-119.

⁸ Faig ús de la versió castellana de Josep Sureda i Blanes: Archiduc LUIS SALVADOR, *La Cultura. Parte de la obra Las Baleares descritas por la palabra y el grabado* (Palma 1965), pàgs. 92-94.

⁹ És el manuscrit 86; cf. Jordi BRUGUERA, *Manuscrits catalans del fons d'Ayamans de la biblioteca de Montserrat*, "Randa" 5 (1977), pàg. 121. Vegeu també l'article, molt precís, de Josep MASSOT I MUNTANER, *Bover, Ra'ael*, al *Diccionari de literatura catalana* (Barcelona 1979), pàg. 108. D'aquest manuscrit n'hi ha almenys dues còpies a Mallorca: una a la Societat Arqueològica Lluhiana i l'altra a la Biblioteca Gabriel Llabrés. Totes dues són de finals del segle passat o de començament d'aquest i de la mateixa mà.

a dir que tots els poemes de R. Bover que citen els autors del segle XIX són al manuscrit de Montserrat i això fa pensar que era l'únic que va utilitzar Joaquim Maria Bover, que, sens dubte, era qui el va fer conèixer als altres. He d'afegir, encara, que aquest manuscrit és, segons em confirma Josep Massot i Muntaner, indubtablement del segle XVII i que en el seu interior hi ha un "emblema" que dóna el nom de "*Rafel Bouer*" com a protagonista masculí dels poemes amorosos, és a dir, l'autor almenys d'una part de les composicions del cançoner, atès que aquells poemes sovint són escrits en primera persona.¹⁰

Cap de les peces que public aquí, però, no és en aquest manuscrit i això encara complica més les coses. El que no crec de cap manera és que es tracti d'un *pastiche* elaborat per Tomàs Aguiló, perquè no li conec cap altra suplantació d'aquesta mena, i perquè la llengua respon bé, sense exageracions, a les altres mostres literàries mallorquines que posseïm del segle XVII. Tanmateix hi ha dos fets que donen un cert suport a l'atribució a Rafael Bover: el primer és que el 1892 algú, potser Mateu Obrador i Bennassar —que era qui aleshores duïa tot el pes de la redacció de "*La Roqueta*"—, en publicàs dues sense expressar cap dubte sobre aquesta autoria; el segon, que al manuscrit de Montserrat hi trobem tota una altra sèrie de composicions que responen a la mateixa temàtica amorosa i a la mateixa tècnica de cançó glossada, amb idèntic esquema mètric, encara que aquesta temàtica i tècnica eren ben freqüents en la poesia de l'època.¹¹ Com a hipòtesi, per tant, podríem pensar que Tomàs Aguiló, en una data indeterminada, va poder accedir a un dels dos manuscrits avui perduts, però citats per Joaquim Maria Bover, i que aquests poemes en són una còpia molt parcial. Després, Mateu Obrador, o un altre redactor de "*La Roqueta*", potser va utilitzar els mateixos fulls cal·ligrafiats per T. Aguiló i en va fer la seva edició, introduint-hi algunes correccions.¹² Amb els fulls hom li va comunicar l'autoria, i l'intermediari va poder ésser l'erudit Estanislau de K. Aguiló, fill de Tomàs i bon amic de Mateu Obrador. Si això fos així no seria l'única vegada que Obrador publicàs un "document" procedent de l'arxiu dels Aguiló.¹³

¹⁰ Això desmenteix la possibilitat que Rafael Bover sigui una estrofolària invenció de Joaquim Maria Bover, apuntada, amb una argumentació ben atractiva, per Antoni-Lluc FERRER, "*Ennoblerás a tu padre y a tu madre*" o *las fantasías genealógicas del erudito Joaquín M. Bover de Roselló (1811-1865)*, dins *Écrire sur soi en Espagne: modèles et écarts. Actes du IIIe Colloque International d'Aix-en-Provence* (Aix-en-Provence 1988), pàg. 98.

¹¹ Gabriel Llabrés mateix va intentar publicar-ne un volumet: *Cobles mallorquines y castellanes dels sigles XVII i XVIII pera cantar ab guitarra. Recullidas per en Gabriel Llabrés de Mallorca* (Mahó, imprenta de Bn. Fàbregas, 1897). És una edició molt rara (cf. Pedro SAMPOL Y RIPOLL, *Notas para una biblioteca de Don Gabriel Llabrés*, BSAL 654-661 (setembre 1935-desembre 1936), pàgs. 247-344, es deu correspondre amb la fitxa núm. 14), de la qual només en degué sortir el primer plec, de 8 pàgines, amb tres poemes catalans. A la Biblioteca Llabrés, el plec es conserva dins una agenda o llibreta de treball del 1903, a l'interior de la qual també hi ha la còpia del manuscrit de Montserrat i la d'un nombre considerable de composicions catalanes i castellanes procedents d'altres manuscrits sis-centistes, de moment també i localitzats. Altre cop no hi ha cap dels poemes que public aquí, però sí alguns de molt semblants.

¹² Vegeu les variants d'aquests poemes que anotam *infra*, pàgs. 266 i 276. Això em sembla més probable que no que utilitzàs el manuscrit original del segle XVII, perquè hi ha moltes solucions ortogràfiques coincidents.

¹³ Cf. M. OBRADOR, *Una curiosa carta de T. Aguiló a J. Rubió*, BSAL, X (1903-1904), pàgs. 248 i s.

La llengua, en efecte, mostra uns usos lingüístics que ja no eren creïbles al segle XIX i que, en algun cas, amaguen matisos difícils de reproduir en un *pastiche*. Les formes més evidents són les de la conjugació: la “e” neutra com a vocal de suport en la primera persona del singular del present d’indicatiu (jo *adore*, [9], 2, etc., molt freqüent, jo *crida*, [7], 19, jo *considera*, [18], 29, i altres anotades a l’edició); el perfet simple del tipus *fiu* [2], 33, *passí* [1], 13, *doní* [13], 22, etc.; subjuntius sense vocal en la terminació (que jo *don* [19], 21, que tu *turments* [17], 27, que això *s’acab* [19], 35, etc.), o amb la vocal “a” en formes com *vullau* [1], 4, *hajau* [1], 32, *dispongau* [6], 24, etc. Els pronoms febles també són molt freqüents posposats a temps verbals que avui exigirien l’anteposició, com el present d’indicatiu: *sab-me* [4], 3 i 28, *teniu-me* [10], 3, *sol-se* [11], 29, *ting-vos* [12], 5, *veu-se* [12], 23. Tots aquests trets deuen estar més relacionats amb la llengua literària del segle XVII, que amb l’evolució dialectal posterior, i en aquest sentit també interpret l’extraordinària freqüència del pronom *us*. El lèxic, en canvi, conserva accepcions que aleshores devien ésser vives i que aviat es perderen, com podeu veure a l’edició en l’anotació dels mots *sesta* [2], 14, *acabar* [3], 25 i 30, *fadiga* [7], 18, *escassa* [12], 18 i *fortuna* [8], 6. Curiosament *got* a [7] encara no ha estat substituït per “tassó” i “estimar” mai no s’usa amb el significat actual d’“amar”. Finalment, l’adjectiu *fort* encara és invariable a [24], 11.

Al costat d’això hi ha alguns dialectalismes que relacionen el text, indubtablement, amb Mallorca. Formes verbals com *feim* [1], 10, *mereis* [17], 13, *coneis* [17], 16; els pronoms febles posposats tònic; *porer* més freqüent que “poder”, sobretot en les formes conjugades; algun exemple aïllat d’article derivat d’IPSE (*sa perdiu* [2], 4 i 36; *es got* [7], 3 i 28); *vostro*, molt present al costat del més arcaic *vòstron*, etc. Potser algun d’aquests trets dialectals és degut a la intervenció de Tomàs Aguiló, però això no ho podem saber del cert fins que trobem el manuscrit que ell copia, si és que algun cop el trobam.

També hi són abundosos els castellanismes com *galardó* [2], 24, *alcansar* [2], 31; *olvidar* [3], 2 i 20, *gusta* [4], 32, *ausència* [5], 21, *ditxós* [7], 32, *emplea* [9], 18, *ablandaria* [15], 17, *gosar* i *antes*, tots dos ben abundants, *despedida* [19], 34, etc. etc. Com s’ha remarcat sovint, aquests castellanismes són també un tret característic de la llengua literària del segle XVII i s’han d’interpretar com a cultismes: per ennoblir la llengua, els autors catalans, com els portuguesos i els napolitans, recorren al castellà, perquè aquest idioma té al darrere, políticament, un estat molt poderós, almenys en la seva aparença externa, i, culturalment, la literatura barroca més prestigiosa de tot l’àmbit europeu.¹⁴

Pel que fa als aspectes estilístics, el que més caracteritza aquests poemes és l’equilibri que l’autor vol guardar entre literatura culta i literatura popular. Sens dubte la influència de la literatura tradicional hi és molt gran. Mètricament s’hi utilitza l’heptasíllab formant quartetes, com ja he dit abans, excepte en els poemes [4], [8] i [16] en què els versos són pentasíllabs. Per al còmput síllabí de vegades hem de destruir els hiatus i fer sinalefes o elisions del tipus “*de-l’au-sèn-ciael-ol-vi-dar-me*” ([5], 22), però hi és més freqüent el model amb hiatus i sense sinalefa o elisió: “*mon-vo-ler-y-pa-si-ó*” ([13], 6). Les rimes són

¹⁴ Cf. Albert Rossich, *Francesc Vicent Garcia i el Barroc hispànic*, “Els Marges”, 31 (maig del 1984), pàgs. 3-9.

consonants o perfectes, però n'hi ha moltes que només són rimes gràfiques: “amor/cor” [2], “vós/cos” [5], “ajudau-vos/-repos” [7], “hora/adora” [8], “dolor/cor” [8] i [10], “mercé/bé” [9], “perquè/bé” [11], “fer/ser” [12], “gos/vós” [12] i [14], “repòs/dos” [13], “hora/adora” [14], “cadena/pena” [18]. També hi ha un exemple de rima assonant: “mia/viure” [11]. Tots aquests fenòmens són ben documentats en el cançoner tradicional i curiosament una de les rimes “incorrectes” en fonètica mallorquina que més hi abunda és la dels mots “cadena/pena”, que també trobam aquí.¹⁵ Els temes desenvolupats —el de la gelosia, el del patiment per amor, el de la separació, etc.— són també els més representatius de la poesia amorosa anònima i, encara, al marge que totes les cançons inicials deuen ésser estrictament tradicionals, en les cobles hi ha alguna coincidència tan evident com la següent:

“Vós ja sabeu, vida mia
que amor se paga amb amor;
vós me pagau amb dolor
i jo no us hi pagaria”.¹⁶

“El treball és, vida mia,
qu.amor se paga ab amor,
que si.s pagàs ab dolor
ningú com vós pagaria”:

([1], 13-16)

Si en féssim un estudi exhaustiu potser els paral·lelismes d'aquesta mena es podrien augmentar força. No obstant això, tampoc no hi hem de negar la participació de l'autor. Aquest es mostra prou hàbil i enginyós, no només en la imitació del to popular, sinó també en la manera amb què fa encaixar els materials de procedència externa amb els versos propis i en la subtileza amb què descriu els matisos del sentiment amorós.

En l'edició he accentuat i puntuat segons la normativa actual i amb el punt —que la tipografia no em permet que sigui volat— he indicat les elisions que avui no tenen representació gràfica i la pèrdua del caràcter vocàlic dels pronoms “ho” i “hi”. He accentuat “à”, del verb “haver”, però no els pronoms enclítics, d'acord amb la normativa, encara que la rima demostra ben clarament que són tòpics. He numerat els poemes i els versos i he posat en cursiva la cançó inicial i la seva reproducció en la glossa.

¹⁵ Vegeu l'estudi preliminar de Francesc de B. Moll a Rafael GINARD BAUÇÀ, *Cançoner popular de Mallorca*, volum I (Mallorca 1966), pàgs. XL-XLIII.

¹⁶ *Cançoner popular de Mallorca*, I, citat en la nota anterior, pàg. 116.

[1]

*Suposad que no.m pagau
el bé que jo us vull sens par,
jo us vull per mon gust amar
maldament may me vullau.*

- 5 No.m poreu negar, señoira,
que.m deveu amor sobrad,
y sens haver-lo'm pagad
veix que us trobau cobradora.
No sé jo de que us queixau,
10 puis si feim comptes d'amor
jo sempre rest cobrador,
suposad que no.m pagau.

- El treball és, vida mia,
qu.amor se paga ab amor,
15 que si.s pagàs ab dolor
ningú com vós pagaria:
Perquè pug assegurar
qu.emb això sou lliberal,
puis sé que pagau en ¹ mal
20 *el bé que jo us vull sens par.*

- Voldria, axí Déu m'ajud,
deixar-vos ja de voler,
y seria el primer pler
que de mi hauríau hagud.
25 Mes jo no me'n pug estar
y lo avorrir m'és contrari:
fent del forsós voluntari,
jo us vull per mon gust amar.

- Fessem, señoira, un partid,
30 que vullau que us vulla bé,
que jo per pacta voldré
que m'hajau sempre avorrid.
Y si no us ne contentau
dureu per forsa aquest feix,
35 perquè us voldré tanmateix
maldament may me vullau.

¹ *En*, llegiu *amb*. La confusió entre aquestes dues preposicions és freqüent en aquest manuscrit. A partir d'ara no la indicarem més perquè és bona d'identificar.

[2]

*May mes aniré a cassar
en tanta calor d'estiu;
com he batudas sas matas
altri se'n du sa perdiu.*

- 5 Cassava en el bosch d'amor
y mil desdixas passava,
perquè cassant esperava
cassar d'una ingrata el cor;
mes ara me'n vull deixar,
10 perquè veix que no'm vol bé,
y creg que tant quant viuré
may mes aniré a cassar.

- Que de fadigas passí
cassant al mitx de la sesta!²
15 y sols el calor me resta
perquè la casa'm fugí.
Ara veix que de mi es riu,
deixant-me el caló abrasad,
de cassar sempre afectad
20 *en tanta calor d'estiu.*

- ¿És possible qu'essent jo
el que més l'ha perseguida
sia en mi mal agrahida
y don a altri el galardó?
25 He esquinsadas las sabatas
pensant-me veure-le morta,
y veix qu'altri la se'n porta
com he batudas sas matas.

- Per ser jo tan puntual
30 en cassar sens perdre punt,
pensava alcansar tot punt
el premi de mon llarg mal;
Oh lo mal compte que fiul,
puis com pensí, sens cordura,
35 que le tenia segura,
altri se'n du sa perdiu.

² Sesta té aquí el significat antic de 'calor de migdiada', registrat al *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB).

[3]

*Si us pesa perquè us vull bé
y jo no us pug oblidar,
és forsa dar-vos pesar,
senora,³ tant cuant viuré.*

- 5 Que.m siau molt agraħida
a mos serveis bé m'agrada,
però que us veja enutjada
de esser de mon cor servida
és una cosa que.m té
10 admirad de tal manera
que creg que sou més que fera
si us pesa perquè us vull bé.

- És cosa tan natural
tenir gust de ser amad,
15 que ningú hey à tan ingrāt
qu.a qui l'ama vulla mal.
Pero vós voleu estar
tant pertinàs ab axò,
qu.anau cuantre la rahó
20 *y jo no us pug oblidar.*

- Segons vòstron ingrāt ser
y sobrada tirania,
creg cert que si us avorria
que us ne faria gran pler.
25 Mes com no.u pug acabar⁴
en mi.m dóna gran disgust,
puis desitjant dar-vos gust
és forsa dar-vos pesar.

- Teniu per cert una cosa:
30 que no.y acabareu res,
que jo coneg que us vull més
com vos veig més rigurosa.
Pensau que no mudaré,
y estau-ne desenganada,
35 que sereu de mi adorada,
senora, tant cuant viuré.

³ *Senora*, llegiu *senyora*: aquesta grafia de la ena palatal es repeteix alguns cops en aquest manuscrit.

⁴ *Acabar* té, aquí i en el vers 30, el significat d' "aconseguir", ben viu en la llengua antiga i avui només conservat en alguna frase feta, segons el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de Joan Coromines (DECLC).

[4]

*Vós a altri amau
y a mi no.m voleu,
però sab-me greu
que no.m refusau.*

- 5 Vaig considerant,
en lo que veig fer,
que no és vertader
lo qu.afirmau tant.
Voler-me mostrau,
10 mes, a mon parer
que, si va a dir ver,
vós a altri amau.

- No teniu rahó
de fer lo que feu,
15 puis tant cert sabeu
que us ting passió.
Mal corresponeu,
puis, sent-vos catiu,
altri afavoriu
20 *y a mi no.m voleu.*

- A altri voleu bé
y a mi m'avorriu,
y no.m despediu
jo no sé per què.
25 Veure que.m tingau
d'est modo encantad,
no és cosa que.m mat,
però sab-me greu.

- Puis és cosa justa,
30 dau vòstron favor
a qui.n més valor
per vós morir gusta.
Y si vós amau
al qui us vol més bé
35 jo asseguraré
que no.m refusau.

[5]

*Puis me mata la partida
lo millor és no partir,
perquè us desitj més servir
antes d'acabar la vida.*

- 5 Partir de vós! ¿Com poré
partir-me y restar-me viu,
si partint-me mitjpartiu
mon cor que ma vida té?
Si ting de perdre la vida
10 per partir-me, no és rahó,
vida, que m partesca jo,
puis me mata la partida.

- Com pens que partir, sens més,
me ting de partir de vós,
15 voldria tornar-me dos:
un qu.anàs, l'altre vingués,
que pensar poder tenir
vida sens vós és quimera.
Donchs, si tant de mal m'espera,
20 *lo millor és no partir.*

- Del partir naixerà ausència,
de l'ausència el olvidar-me,
de l'olvidar-me el matar-me
sens poder fer resistència.
25 Del matar-me ha de venir,
señora, que no us servesca,
y axí no és bé que partesca
perquè us desitj més servir.

- Donar la vida per vós,
30 sensa partir-me, és molt poch,
perquè a més m'obliga el foch
que crema entrañas y cos.
Però en pensar la partida
sensa vós, señora mia,
35 no pug consentir que sia
antes d'acabar la vida.

[6]

*Si no és assò, vida mia,
servir-vos com és rahó,
basta prou la intenció,
que per vós jo moriria.*

- 5 Molt content estig d'amar-vos,
señora, perqu.és molt just
que eus adori per mon gust
y muira per agradar-vos.
Però naix la pena mia
10 del no porer-vos parlar,
que no sent altre pesar
si no és assò, vida mia.

- No és altre y basta y sobra,
perqu.és prou pena y dolor
15 que no puga, el qui té amor,
posar lo que vol per obra.
Solament voldria jo
qu.impediment no.y hagués
perqu.alashoras pogués
20 *servir-vos com es rahó.*

- Señora, considerau
de quina manera estig;
donchs, de veras eus suplich
qu.a ajudar-me eus dispongau.
25 Si teniu bona ocasió
deveu pagar mon servey,
però si no.y ha remey
basta prou la intenció.

- Bé sabeu com he tingud
30 el bé qu.he tant desitjad
molt prop d'haver-lo gosad,
mes ma sort no.u ha volgud.
Però, sia lo que sia,
mon bé feu lo que poreu,
35 puis ha tant temps que sabeu
que per vós jo moriria.

[7]

*No pug comportar més foch,
d'aygua ting necessitat,
guardau de trancar es got,
ma vida, per caritat.*

- 5 Corrent tant me só cansad,
ma vida, que no pug creure
que si.us demanava beure
no tinguésau pietat.
Y com sabeu que no pot
10 l'home cansad caminar,
ma vida, no.i cal duptar,
no pug comportar més foch.

- El mal que ting és tan fort,
tant que.m donau entenen
15 que, si el metja no és present,
en un punt he de ser mort.
Però com és veritat
que de beure és la fadiga ⁵
no.s ⁶ cal espantar si crida: ⁷
20 "*d'aygua ting necessitat*".

- Ma vida apiadau-vos
de mi, que estig cridant
l'aigua que jo desitj tant,
que no ting ningun repòs.
25 Y com sé que ningú pot
millor reparar la falta,
puis que l'aigua és tan alta
guardau de trancar es got.

- Ma vida, jo no pug creure
30 que vós siau tant cruel,
cert que sou semblant al cel
y ditxós el qui us pot veure.
Però com de pietat
abundau, qu.és cosa rara,
35 no m'amagueu vostra cara,
ma vida, per caritat.

⁵ *Fadiga* és utilitzat aquí amb el significat proper a l'arcaic de 'falliment d'allò que un té dret d'esperar', registrat al DCVB.

⁶ *No.s*, llegiu *no us*.

⁷ *Crida* és la primera persona (jo) del present d'inficatiu de 'cridar', amb la "e" neutra com a vocal de suport. En trobarem altres exemples, com ja he indicat a la introducció.

[8]

*Com més apartad
de vós estaré,
molt més afectad
servidor seré.*

5 Per dar-me turment
fortuna ⁸ és bastant
que jo, que us am tant,
vingue estar ausent.

Mes ma voluntad
10 no s'aparta un.hora,
que més vos adora ⁹
com més apartad.

Ja sé que serà
molt gran el dolor
15 que tindrà mon cor
cuant no vos veurà;
mes, si vós, mon bé,
no m'heu olvidad,
content y pagad
20 *de vós estaré.*

No.m mudarà a mi
no porer-vos veure,
perquè poreu creure
que vos am sens fi:
25 més aparellad
par a servir-vos,
y morir per vós
molt més afectad.

Mirau si estig fort,
30 ma vida, en amar-vos,
que no pug deixar-vos
fins que sia mort.
Sempre donaré
d'amor millors mostrás,
35 y de cosas vostras
servidor seré.

⁸ *Fortuna* té aquí, clarament, el significat de 'dissort', registrat als diccionaris etimològics, però amb molt poca documentació.

⁹ *Adora*, és també primera persona del singular del present d'indicatiu. Tornarem trobar aquesta forma a [9], 2, 20, 24; [14], 4, 36; [15], 6; [24], 17.

[9]

*Puis de tal modo viviu
sabent que tant vos adore,
guardau de perdre, señora,
lo que per vostre teniu.*

5 Molt temps ha que vos servesch
en las veras¹⁰ que sabeu,
y com més ho coneixeu
manco ser volgut meresch.

Poch mos serveys agrahiü,
10 mes si veig que dura massa
hauré de mudar de trassa,
puis de tal modo viviu.

Si.m donau algun favor,
que confés que me n'eu dads,
15 primer los he suspirads
ab llàgrimas de dolor.

Y a altri, qui sols una hora
no emplea en donar-vos gust,
amau per dar-me disgust,
20 *sabent que tant vos adore.*

Deixau de fer-me mercè
y a altra part acudiu,
perquè el pensament teniu
en pastor que no us vol bé.
25 Advertiu que jo us adore
y eus dig cosas d'importància,
que, si hi pensau fer ganància,
guardau de perdre, señora.

Tantas vegadas veuré
30 que lo que.m toca donau
a altri, y a mi.m deixau
que el pensament mudaré.
Si no mudau, advertiu
que poreu restar burlada,
35 y perdre d'una vegada
lo que per vostro teniu.

¹⁰ *En les veres* té el sentit de 'amb l'autenticitat', 'tant de veritat'; torna a sortir, amb un significat semblant, a [11], 22. No veig documentada aquesta expressió al DCVB.

[10]

*An el partir diu partida
aquell qui no sab d'amor,
però jo li dig dolor,
dolor que lleva la vida.*

- 5 Señora, per qui vol bé
creg que no.y ha major mal
com apartar-se aqueix tal
d'aquella qui pres lo té.
Mes qui fàcilment olvida
10 y sols gusta del present,
en el punt que.s troba ausent
an el partir diu partida.

- Si he gustad de veure-vos
aquest temps tant breu per mi,
15 prou me costa, puis, en fi,
jo rest y vos n'anau vós.
Y causa'm tan gran dolor
que ting per cert y estim¹¹ tal,
que no sab què cosa és mal
20 *aquell qui no sab d'amor.*

- No'm bastava la cadena
que sentia per amar-vos,
y ara no porer mirar-vos
serà doblar-me la pena.
25 Aqueix mal que sent mon cor
y que.m deixa sens paciència
tothom me diu qu.és ausència,
però jo li dig dolor.

- Si som vostro com sabeu,
30 y teniu-me voluntad,
y mon gust tan transformad
en lo vostro que no és meu,
considerau vós, ma vida,
quin sofriment pug tenir
35 ausent de vós y sofrir
dolor que lleva la vida.

¹¹ *Estimar* és usat aquí amb el significat de 'jutjar, considerar de tal o tal manera' (cf. DCVB). Observam que en aquests poemes mai no surt amb el significat d'amar'. En opinió de Joan Coromines, aquesta accepció ja era viva, però era reputada d'excessivament vulgar per entrar a la literatura culta.

[11]

*Què.s de tu, pastora mia?
 Què.s de tu que no.t pug veure?
 Tu bé pots pensar y creure
 que sens tu jo no pug viure.*

- 5 Quant diferent m'has pagad,
 pastora, del que.m devias!
 Puis no fas lo que solias,
 mudaré ma voluntad.
 No cregues ja que porfie
 10 voler-te, qu.és per damés,
 ni de mi sentiràs més:
 "què.s de tu, pastora mia?"

- El bé que jo t'he volgud
 no era sinó perquè
 15 mostraves voler-me bé
 y ara el temps veix qu'he perdud,
 que, com és fàcil de creure,
 el gust del poch amador
 anava dient: "amor,
 20 *què.s de tu que no.t pug veure?*"

- Però ara que he tocad
 en tantas veras el dañy,
 he conegud clar lo engañy
 y ta poca voluntad.
 25 El temps te donarà a veure
 lo que per ara t'amaga,
 y de qu.ha de esser la paga
tu bé pots pensar y creure.

- Sol-se perdre el confiad:
 30 no sias fàcil en creure,
 creu tot lo que podràs veure
 y abat-ne la mitad.
 No veus que donas què riure
 y tens molt pochs pensaments,
 35 que m'han dit que vas dient
*que sens tu jo no pug viure.*¹²

¹² Aquest poema, en conjunt, és el menys reeixit de tots. Especialment confusa és la segona cobla, encara que potser sigui la transmissió que l'ha malmesa.

[12]

*Impossible voleu fer
 'en que jo sia ditxós;
 no és que no puga ser,
 sinó per voler-ho vós.*

- 5 Ting-vos tanta passió
 com vós mateixa sabeu,
 y si us dig que la'm pagueu,
 ab excusas me deis "no".
 És que vos falta voler,
 10 puis, sols perquè jo no gos,
 lo que dependrà de vós
impossible voleu fer.

- No trobau dificultat
 en lo qu'està en la mà vostra,
 15 y, puis que tant poch vos costa,
 per què.m feis viure penad?
 Jo moriria per vós
 y vós me sou tan escassa ¹³
 que no voleu trobar trasa
 20 *en que jo sia ditxós.*

- Si.m volíeu fer mercè
 poríeu molt fàcilment;
 però veu-se clarament
 que gustau de matar-me.
 25 Puis en vós està el poder
 y no.m donau lo qu'és just,
 és que no vos ve de gust,
no és que no puga ser.

- Advertiu, señora mia,
 30 que lo que us deman meresch
 per haver tant que us servesch
 ab treball de nit y dia.
 Si vòstron favor no gos
 per ser en mi rigurosa,
 35 no es perdrà per altre cosa,
sinó per voler-ho vós.

¹³ *Escassa*: 'mesquina, gasiva, que dóna poc'. Aquesta significació era especialment freqüent a l'Edat Mitjana.

[13]

*No som vostro ni som meu
ni tampoch som de los dos,
vostro perquè no.m voleu,
ni meu perquè.m teniu vós.*

- 5 Tan a vòstron gust teniu
mon voler y pasió,
que lo que voleu vull jo
y avorresch lo qu.avorriu.
Tant que, perquè no'm voleu,
10 jo propi¹⁴ no.m vull a mi,
señora mía, y assí
ni som vostro ni som meu.

- He pensad si acàs seria
de los dos, vostro y meu;
15 mes com res meu no voleu,
jo no vull res que meu sia,
y per no tenir repòs
y mon mal sia importú,
veig que no som de ningú
20 *ni tampoch som de los dos.*

- Però no sé com pot ser
no ser vostro, si.m doní,
a vós del punt que us mirí,
y és vostra ma vida y ser.
25 Y axí, puis tan clar sabeu
que, tant en mal com en bé,
per sempre som y seré
vostro, per què no.m voleu?

- Qu.essent vostro no.m vullau,
30 ¡que major pena y tristura,
sí està tota ma ventura
en esser vòstron esclau!
Y axí estig molt desitjós,
señora, de saber com,
35 atès que vostro no som
*ni meu, perquè em teniu vós.*¹⁵

¹⁴ Segons el DCVB "En mallorquí pagès s'usa l'expressió *jo propi*, equivalent a "jo mateix" (Manacor)". És el sentit que té aquí, i això demostra que aquest ús no devia esser tan restringit. Al segle XIX, però, hom ja ho devia veure com ho descriu el DCVB i per això l'editor de "La Roqueta" va substituir "propi" per "mateix", com veiem *infra*, nota 15.

¹⁵ Com ja he dit, aquest poema va esser publicat el 1892 a "La Roqueta". Aquesta edició presenta les següents variants no ortogràfiques: 1. *vostre*; 3. *vostre*; 5. *vostre*; 6. *y ma passió*; 10. *jo mateix*; 11. *axí*; 12. *vostre*; 14. *vòstron*; 15. *però*, desapareix *no*; 18. *y sia mon mal*; 21. *Però, ser*; 22. *vostre*; 23. *al punt*; 28. *vostre*; 29. *vostre*; 33. *me trob molt dítxós*; 34. *sebrer*; 35. *vostre*.

[14]

*De tal sort estig, señora,
qu.estig sens vós y sens mi,
sens vós puis no us ting en fi,
y sens mi perquè us adore.*

- 5 Confús ting el pensament,
señora, de veure amor
qu.al pas de vostro rigor
vaja augmentant y crexent.
Y com veig assò cad.hora
10 m'ha portad a poch a poch
a punt que no.stig en lloch,
de tal sort estig, señora.

- En mi no.stig perquè.m té
amor transformad en vós,
15 en vós tampoch, puis no gos
del vostro sol algun bé.
Y, puis és cert qu.és axí,
perquè.l rigor mitigueu,
sols vos preg que imagineu
20 *qu.estig sens vós y sens mi.*

- Si amor és foch, no pot ser
que tenga repòs un.hora
sensa l'esphera qu'adora,
perquè.n ella està son ser.
25 Quant me consider a mi,
essent vós l'esphera mia,
no ting repòs ni alegria
sens vós, puis no us ting en fi.

- A terme estig ja posad
30 que no ting terme, ni sé
jó qui som ja, ni qui.m té
ni sols de mi què.s estad.
Si acudesch a vós, señora,
no m'i trop, si a mi acudesch
35 tampoch, puis sens vós patesch,
y sens mi, perquè us adore.

[15]

*Casi.m tenen a la mort
uns ulls que de mi.s desvían,
y està en sa mà, si volían,
treure'm de treball tan fort.*

- 5 Teniu pres mon pensament,
y de tal sort vos adora
que deix de ser meu, señora,
per ser vostre solament.
Però ting tan poca sort
10 y tan ingrata eus mostrau,
que las penas que.m donau
casi.m tenen a la mort.

- Mirau si.s rahó queixar-me
de vós y de vostra vista,
15 puis, passant vida tan trista,
may hajau volgud mirar-me.
Un diamant s'ablandaria
de la pena que patesch,
puis sensa premi servesch
20 *uns ulls que de mi.s desvían.*

- No basta fer-me morir
en no voler-me mirar,
que, per més fer-me penar,
no gustau de que jo.ls mir.
25 Si.ls vull mirar se desvían
jo no sé per quina lley,
mon bé, no.m dónan remey
y està en sa mà si volían.

- Puis vós sou señora d'ells,
30 dau remey a mon dolor
y consentiu, bona amor,
que.m miren vostros ulls bells.
En vós està mon conhort,
y, puis m'hi haveu posad,
35 bé deveu, en veritad,
treure'm de treball tan fort.

[16]

*Obras són amors
y no ficció,
y jo ab rahó
queixar-m'he de vós.*

- 5 Segons demostrau
veig moltes promesas,
y pocas atesas¹⁶
que de mi us burlau.
Prometeu favors,
10 mes, segons jo sent,
paraulas són vent,
obras són amors.

- No sé per què.stau
en dar-me favor,
15 y de mon amor
pareix que duptau:
No teniu rahó,
perquè mon voler
és molt vertader
20 *y no ficció.*

- De cosa molt poca
vos soleu queixar,
y no.m voleu dar
el premi que.m toca.
25 Ab distinció
nos queixam los dos,
injustament vós
y jo ab rahó.

- Donau-me mon bé
30 algun galardó,
que satisfet jo
per vos moriré.
Però si no gos
lo que desitj tant,
35 per el mon cridant
queixar-m'he de vós.

¹⁶ *Atesa* és un substantiu format sobre el participi "atès". Significa 'acte d'atènyer o complir el que s'ha promès'. Moltes promeses i poques ateses s'ha fossilitzat com un frase feta que també recull el DCVB.

[17]

*No sé per què, Margalida,
no vols amar un pastor
qui ta porta ferme amor
y t'ama més que sa vida.*

5 Des que matas a qui mira
ta cara bella y hermosa,
faria cualsevol cosa,
perquè em mirasses sens ira.
Ma voluntad t'he rendida
10 com per las obras pots veure,
y com t'ho dig no.u vols creure
no sé per què, Margalida.

Si veus tan clar que mereis
esser servida y amada,
15 ¿per què.t mostras tan ingrada
y dius-me que no.u coneis?
Essent tan gran ton valor
que tot lo món anemora,
jo no sé per què, pastora,
20 *no vols amar un pastor.*

Mira mon cor qu.has nafrad
ab aqueixa ingrata vista,
no.m dons ja vida tan trista,
puis sabs que som ton criad.
25 Mitiga tan gran rigor
perquè es cosa desigual
que turments y tractes mal
qui ta porta ferme amor,

Que jo ¹⁷ servesque és molt just
30 y que mon cor sia teu,
puis naturalesa et feu
a medida des meu gust.
No.m sias mal agrañida
mira que jo som aqueix
35 que et vol més que a si mateix
y t'ama més qu.a sa vida.

¹⁷ En aquest punt potser el copista s'ha oblidat de copiar el pronom "et".

[18]

*Per a mi ja no.y ha glòria,
tot és ja viure en cadena,
y per donar-me més pena
m'ha restada la memòria.*

- 5 Lo mateix estil, amor,
que tens en dar-me la mort,
té la mia mala sort
en augmentar son rigor;
y eu guañada tal victòria
10 en fer de mi mal etern,
que'l cel m'és tornad infern:
per a mi ja no.y ha glòria.

- Volant és passad lo bé
y és vingud lo mal d'espay
15 per a no deixar-me may:
tant pres y lligad me té!
Y causam tan grave pena
mal present com bé passad,
si he viscud en llibertad
20 *tot és ja viure en cadena*

- No sé, puis passar volia,
per què deixa, per mon mal,
en la memòria un señal
que m'acaba cada dia,
25 el cual serveix de cadena
al cor, de mortal disgust,
perquè may me veja en gust
y per donar-me més pena.

- Cuant passad lo considera
30 y que tan a tard se alcansa,
és dar mort a ma speransa
y vida a ma pena fera.
S'acaba del tot ma glòria,
creix lo mal, mengua la vida,
35 puix que per ser-me homicida
m'ha restada la memòria.

[19]

*Si qualcú n'és venturós
d'alcansar-vos per sa sort,
preg a Déu senta la mort
antes de gosar de vós.*

- 5 Rebenta mon esperit
el punt que veng a pensar
que no vos pug alcansar,
ara com tant he patid.
Y, puis pot poseir-vos
10 qui no us mereix ser criad,
ja som jo prou desdixad
si qualcú n'és venturós.

- ¿Què m'importa porfiar
ni l'esperar conjuntura
15 si veix clar que ma ventura
no m'hi vol acompanyar?
Y lo que.m causa la mort
és veure qui no us mereix
tinga ditxa tanmateix
20 *d'alcansar-vos per sa sort.*

- ¿Que don gran queixa no és just
si.m llévan lo qu.a mi.m toca?
Y, per no ser cosa poca,
és tan grave mon disgust?
25 Vós sou el premi, la sort
que ja no esper alcansar,
però qui us té de gosar
preg a Déu senta la mort.

- Perdonau si desitj mal,
30 señoira, a qui voleu bé,
que no.y pug fer més y sé
que mon parlar res no.m val.
Altre vegada queixós
vos diré per despedida,
35 que s'acab la sua vida
antes de gosar de vós.

[20]

*Advertiu que de mi.m queix,
no de vós qui.m feu mudansa,
però estig ab esperansa
que en trobaré es preu mateix.*

- 5 Señora, puis sens perquè
vòstron voler heu mundad,
de vós, com a agraviad,
teng rahó de queixar-me.
Però, puis que jo mateix
10 fiar-me de vós he volgud,
si al revés m'ha reiscud,
advertiu que de mi.m queix.

- Jo may me pensí, señora,
veure en vós mudansa tal,
15 perqu.essent jo.n vós lleyal
no us tenia per traydora.
Però ja la confiansa
del premi de mon servir
d'altri la poré tenir,
20 *no de vós qui.m feu mudansa.*

- No haveu mostrad en las obras
lo qu.haveu dit en paraulas,
puis veig ara tot són faulas
y gustau de cosas novas.
25 Y de veure la mudansa
de vós tan mal agraphida,
si va a dir ver l'he sentida
però estig ab esperansa.

- Perquè no sou sola vós
30 ni som jo tan desdixad
que de vós despreciad
no tròbia altres amós.
Y si de servir-vos deix,
el món no.m té de faltar,
35 perquè creg, si.n vull cercar,
que.n trobaré es preu mateix.

[21]

*Vòstron pensament no sé,
Señora, puis no sé dir
si és per fer-me morir
o per dar-me major bé.*

- 5 Puis ho dispon la rahó
que qui lleyalment serveix,
señora, paga mereix,
és cert que la meresch jo.
Per haver tant que us vull bé
10 tan malament som pagad
que, si vull dir veritat,
vòstrom pensament no sé.

- Me teniu en confusió
com veig que tant dilatau
15 mon remei, que, si gustau,
no us faltarà ocasió.
De que veng a collegir
qu.és fingit vòstron voler,
y no.l teng per vertader,
20 *señora, puis no sé dir.*

- Jo voldria un desengañy
y saber ,senora,¹⁷ bis en fi,
un no de vós o bé un sí,
qu.aquest viure m'és estrany.
25 Suplich-vos que.m vullau dir
si mon servir res me val,
que jo no pensaré en tal
si és per fer-me morir.

- No dig que cansad estiga,
30 señora, de servir-vos,
però voldria que fos
per premi de ma fadiga.
Y axí may me'n cansaré
y meñys per accontentar-vos,
35 si té de ser per gosar-vos
o per dar-me major bé.

¹⁷ Cf. *supra*, nota 3.

[22]

*Content-me de lo que.m dau,
valdament no sia res,
puis que.n mirar-me només
em satisfeu y pagau.*

5 Que us ting amor advertiu
y tant que no pot ser més,
y per premi no vull res
sinó ser vòstron catiu.

Si de dar-me poch gustau,
10 sé que manco meresch jo,
y per aquesta rahó
content-me de lo que.m dau.

És tan sobrad mon amor
y tant de bé eus vull, señora,
15 que sols que us ame y adore
està molt pagad mon cor.

No us servesch per interès,
y mirau si's veritat
qu'estig content y pagad
20 *valdament no.m doneu res.*

En poch m'he de conhortar,
però jo meresch més poch
perquè ho ting per un gran lloch
alcansar-vos a mirar.

25 Vostros ulls me tenen pres,
amb ells està m'alegria,
y eu de saber, vida mia,
qu.és en mirar-me només.

Per acabar, vostro som,
30 en vostras mans ting ma vida,
si.m voleu ser agrañida
bé poreu y sabeu com.

Sinó, feu lo que vullau,
que és tant vòstron gust es meu
35 que ab tot que mort me doneu
em satisfeu y pagau.

[23]

*Puis som d'un voler los dos
y està en el gosar el fi,
no vull que.s perda per mi
lo que.s pot perdre per vós.*

- 5 Señora, la voluntad
és, en amar, reyna y pobre,
reyna si s'ajusta en s'obra,
pobre si amor és burlad.
Y, puis dependeix de vós,
10 dar ser a la vostra y mia,
feu, donchs, que pobre no sia
puis som d'un voler los dos.

- Un.hora no té de bé
qui té esperansa buptosa,
15 ni tampoch veureu que gosa
del fi qu.esperansa té.
Y veureu ben clar d'aquí
que tot lo bé em deu faltar,
si està tot lo bé en gosar
20 *y està en el gosar el fi.*

- Si no gose¹⁸ l'alegria
del fi que l'amor me mostra,
serà, amor, la culpa vostra
y la pena serà mia.
25 Vós eu de dar lo camí
de lo que fer convindrà,
que lo qu.a mi.m tocarà
no vull que.s perda per mi.

- Si.m privau del bé que aguard
30 may més contento tindré,
però m'aconsolaré
en qu.hauré feta ma part.
Y sols restaré queixós
de vòstron fingid amar,
35 perquè sols me pot faltar
*lo que es pot perdre per vós.*¹⁹

¹⁸ *Gose*, primera persona del singular del present d'indicatiu de 'gosar'.

¹⁹ També aquest poema es va publicar a "La Roqueta". Les variants, no ortogràfiques, són les següents: 6. *amor*; 13. *No té una hora de bé*; 20. *lo gosar*; 22. *nos mostra*; 26. *convindrà*; 30. *molt més*; 34. *finit amar*.

[24]

*Ma vida, no siau temps
que.s muda d'en hora en hora,
perquè, com l'amor és bona,
té d'estar ferme tot temps.*

- 5 Per veure que sol mudar
el temps cad.hora y l'amor,
señora, ting gran temor
que no.m vingueu a olvidar.
 No vullau fer tals estrems
10 que serà dur-me a la mort,
siau roca en estar fort,²⁰
ma vida, no siau temps.

- Enfosqueix-se m'esperansa,
y me falta la paciència,
15 de temor,²¹ perquè l'ausència
és principi de mudansa.
 Y, puis jo ausent vos adore,
mon bé, per cosa ninguna
no siau com la fortuna
20 *que.s muda d'en hora en hora.*

²⁰ *Fort*, aquí és un mot femení; per tant, com en la llengua medieval, encara és un adjectiu d'una sola terminació.

²¹ *De temor* complementa els dos versos anteriors: "a causa del temor s'enfosqueix la meua esperança i em falta la paciència".